

ЩО ЗА МАЯЧНЯ?

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ДЖОН ПЕТРОЧЕЛЛІ

ЩО ЗА МАЯЧНЯ?

**ЕФЕКТИВНА ПРОТИДІЯ ФЕЙКАМ,
КОНСПІРОЛОГІЇ ТА ОБМАНУ**

*Переклала з англійської
Олександра Асташова*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	Що таке маячня?	9
<i>Розділ 1</i>	Ціна маячні	27
<i>Розділ 2</i>	Довірливість до маячні	52
<i>Розділ 3</i>	Коли й чому люди верзуть маячню ...	82
<i>Розділ 4</i>	Маячнярі-митці	108
<i>Розділ 5</i>	Стернова рубка з виявлення маячні ..	133
<i>Розділ 6</i>	Експерти-викривачі маячні	158
<i>Висновок</i>	Життя без маячні	183
<i>Подяки</i>		198
<i>Додаток</i>	Проблеми мислення	201
<i>Перевірка фактів</i>		209
<i>Примітки</i>		210

Моїм любим викривачкам маячні Чепкемої та Чепчумбі — за те, що обрубали мою маячню, коли це було потрібно найбільше, і були добрими до мене, коли я заслуговував на це найменше

У 1982-му я міг жбурнути футбольний м'яч на пів кілометра. Серйозно. Хочеш, закладемося, що я закину м'яч аж за ті гори? Еге ж. Якби тренер поставив мене на четверту чверть, ми вже стали б чемпіонами штату. Я в цьому не сумніваюся. Повір, усе було б інакше. Я став би професійним спортсменом, не встигнувши й оком змигнути. Заробляв би мільйони доларів і жив десь у великому старовинному особняку. Плавав би у джакузі зі своєю другою половинкою і все таке.

Дядько Ріко, «Наполеон Динаміт»

Правда часом спантеличує. Іноді, щоб її прийняти, доводиться поборотися. Вона може видатися нелогічною. Може суперечити закоренилим переконанням. Може кардинально відрізнятись від дійсності, якої ми відчайдушно хочемо. Але наші бажання не визначають, що є правдою.

Карл Саґан

ПЕРЕДМОВА

ЩО ТАКЕ МАЯЧНЯ?

МАЯЧНЯ, -і, *жін.*, *розмовн.*; *зневажл.* 1. Про щось дурне, оманливе або хвалькувате. 2. Щось, що не заслуговує на увагу, довіру. 3. Зухвала риторика або поведінка.

ВЕРЗТИ (-зу, -зеш) МАЯЧНЮ. 1. Говорити щось нерозумне або зухвалі. 2. Вести пусті, марні розмови. 3. Намагатися ввести в оману чи обдурити, говорячи дурниці.

МАЯЧНЯР, -а, *чол.* 1. Людина, яка верзе маячню¹.

У лютому 2017 року, лише за два дні до Матчу всіх зірок НБА — 2017, суперзірка Кайрі Ірвінг зробив кілька цікавих заяв у подкасті, який зрештою привернув уваги більше, ніж сама гра. Ось що він сказав:

Це не якась там теорія змови. Земля пласка. Земля плоска. Земля плоска... Мені завжди казали, що Земля кругла. Але зверніть увагу на ландшафт, коли ми подорожуємо, і той факт, що... ви дійсно вірите в те, що ми обертаємося навколо Сонця, як і решта планет, які рухаються по конкретних датах, і це ще й впливає на події на цих «планетах» [так, слово «планети» в лапках]? Бо все, що вони посиляють у космос — або кажуть, що посиляють, — не повертається... У нас немає жодної конкретної інформації, окрім тієї, яку вони нам згодовують. Вони, по суті, кажуть нам, у що вірити, а у що ні. Але істина просто в нас під носом. Треба лише її пошукати².

Кайрі такий не один. Якось сайт YouGov провів опитування серед більш як 8 тисяч дорослих американців, яких запитали: «Ви вірите, що Земля кругла або плоска?». Лише 84 % респондентів були впевнені, що Земля кругла, 5 % сумнівалися, 2 % вірили в плоску Землю, а 7 % не могли відповісти³. Ба більше, понад 226 тисяч учасників Товариства плоскої Землі у фейсбуці заперечують кривину планети та пропагують помилкову віру в те, що Земля плоска. Але коли хтось на зразок Кайрі Ірвінга — всесвітньо відомої зірки баскетболу з понад 4 мільйонами підписників у твітері — кидає подібні заяви, це привертає шалену увагу.

Але чи дійсно Кайрі вірив у те, що сказав? Чи він просто верз маячню?

Як соціолог я дуже серйозно ставлюся до заяв Кайрі. Ні-ні, я не сприймаю серйозно самі заяви, бо це все одно, що сказати, що Місяць зроблений із сиру. Я ставлюся до них серйозно, бо вже давно вивчаю феномен маячні, а твердження Кайрі ідеально вписуються в модель поведінки, яку я не раз спостерігав на власні очі. Повірити в плоску Землю можна було б, якби існували справжні докази всесвітньої змови з метою фальсифікації десятиліть космічних досліджень, спростовувалися цілі галузі науки або відкривалися нові сили й закони природи. Але фактично нічого із цього не потрібно. Вистачить лише світогляду, який повністю ігнорує істину й справжні докази. Іншими словами, вистачить маячні.

Кайрі закликає нас докопатися до істини, пошукавши й «дослідивши» конкретну інформацію⁴. Класичний хід маячня: ігнорувати численні переконливі докази, заявляючи, що реальна відповідь спирається не на них чи взагалі не відома⁵. Не знаю, що Кайрі мав на увазі під словом «дослідити», але якби він дійсно підійшов до питання з наукового погляду, то знав би, що Земля аж ніяк не плоска.

Якби Кайрі хотів погратися у справжнього науковця, то міг би вивчити наукові докази, що є у відкритому доступі. Вчені часто користуються методом аналізу: критично оцінити купку досліджень набагато простіше (а ще — швидше й дешевше), ніж проводити власні експерименти. У нас є чітко задокументовані докази: тінь Землі на Місяці, коли Земля проходить між Місяцем

і Сонцем (тобто місячне затемнення); той факт, що схід і захід сонця трапляються у світі в різний час; форми інших планет і той факт, що програми космічних досліджень у всьому світі зібрали купу фотографій із супутників. Усе це підтверджує теорію, що Земля не плоска. Як людина з *критичним мисленням*, яка спирається на *факти й докази*, я переконаний, що Земля має сферичну форму. Чому? Бо численні незалежні джерела з незалежними доказами сходяться в тому, що планета, на якій ми живемо, більше схожа на баскетбольний м'яч, аніж на хокейну шайбу.

Якщо ж чужі роботи не задовольняють скептиків на зразок Кайрі, завжди можна вдатися до експериментальної перевірки (теж важливий науковий метод). Один такий експеримент провів понад два тисячоліття тому грецький вчений Ератосфен, який визначив форму Землі за допомогою палиці в ґрунті й елементарної математики. Ератосфен знав, що в єгипетському місті Сіена (тепер Асуан) у перший день літа (21 червня) опівдні сонце було рівно над головою, бо предмети не кидали жодної тіні. Ератосфен тоді перебував в Александрії, приблизно за 800 кілометрів на північ від Сіени. Він устроїв палицю в землю й став чекати полудня, спостерігаючи за тінню. І вона з'явилася: кут тіні від палиці становив близько 7 градусів. То якщо сонячні промені падають під тим самим кутом у той самий час доби, але палиця в Александрії кидає тінь, тимчасом як палиця в Сієні — ні, тоді поверхня Землі має бути вигнутою⁶. Якщо ж це не переконає скептиків, вони можуть повторити маршрут португальського дослідника Фернана Магеллана та іспанця Хуана Себастьяна Елькано, які здійснили навколосвітню подорож. Магеллан і Елькано відплили із Севільї 20 вересня 1519 року, перетнули Атлантичний океан, обігнули південний край Південної Америки, проплили Тихий та Індійський океани, знову обігнули південний край — тепер уже Африки — і повернулися в Севілью 6 вересня 1522 року⁷. Якщо ж трьох років на кругосвітнє плавання у вас немає, можете скористатися повітряним маршрутом Діка Рутана та Джини Єгер. Вони стали першими, хто облетів земну кулю, витративши на це лише дев'ять днів. Іншими словами, є чимало способів дійти того самого висновку.

Однак Кайрі не єдиний, хто вірить у брехню. Багато людей досі переконані, що Великий китайський мур можна побачити з Місяця, попри те, що астронавти «Аполлона» це заперечили⁸. Що один людський рік життя еквівалентний семи собачим, хоча вік собаки залежить від його розміру й породи (через 7 років сенбернару буде 54, а мальтійській болонці — лише 44)⁹. Що тепло ми найшвидше втрачаємо через голову, хоча експерти давно довели, що людям буде однаково холодно як без штанів, так і без капелюха¹⁰. Що вживання цукру робить дітей гіперактивними, хоча чи не всі дослідження показують, що цукор ніяк не пов'язаний з гіперактивністю¹¹. Що вітамін С є ефективним засобом лікування застуди попри те, що вчені практично не знайшли цього підтвердження¹².

Але для людей, які принципово не вірять у науку, ці факти — лише порожній звук. Якщо людина вважає, що тисячі вчених у всьому світі вступили в змову, щоб приховати від нас справжню форму Землі, то пояснювати щось марно. Попри публічну критику Кайрі за підтримку теорії плоскої Землі, він продовжував твердо правити своє, хоча й у 2018 році заявив: «Я не знаю. Я справді не знаю». Додавши, що людям варто «провести власні дослідження, перш ніж у щось вірити», бо «наша система освіти недосконала»¹³. Нехай і так. Одна справа — пропонувати провести власні дослідження, інша — наполягати на речах, у яких не компетентний. Але щось мені підказує, що насправді Кайрі навіть не намагався подивитися на справжні наукові докази.

Я не хочу якось вколоти чи образити Кайрі. Але як вчений, який вивчає сумні наслідки маячні, я вірю в цінність справжніх доказів і важливість сліпих плям в аргументації. Ми повинні вірити, що Земля кругла, бо саме до цього висновку ведуть надійні докази з безлічі незалежних джерел. Прихильники теорії плоскої Землі навмисно шукають докази на підтримку свого твердження. Але ніхто не повинен бути зацікавленим у конкретній формі Землі. Нам важливо лише те, що кажуть про форму науково обґрунтовані дослідження. Тому як вчений я цілком міг би погодитися, що Земля плоска, якби цей висновок підкріплювався справжніми переконливими доказами.

Як і безліч людей, Кайрі оперує науковими термінами, не користуючись науковими методами. Якби він більше уваги приділяв методам замість термінів, то, можливо, дійшов би зовсім іншого висновку. Адже науковий метод не покликаний підтвердити те, у що *хочеться* вірити. Науковий метод — це систематичний спосіб збору та обробки об'єктивних спостережень з метою зробити об'єктивні висновки про світ. Учені користуються науковим методом, бо хочуть знати правду.

Як же працює науковий метод? Спочатку вчені *спостерігають* за явищем, пропонуючи теорії та пояснення, які можна перевірити експериментальним шляхом. Вони називаються *гіпотезами*. Далі науковці починають шукати *справжні докази* на підтвердження своїх гіпотез. Справжні докази — це інформація, яка чітко демонструє, чи є твердження, переконання або пропозиції обґрунтованими. Часто як альтернативу доказу використовують звичайний *аргумент*, але ці поняття не варто плутати. Докази іноді дають нам переконливі підстави вірити (хоча й не на 100 %) або не вірити в теорію. Припустимо, ви з'їли кілька тарілок спагеті й зрозуміли, що вам хотілося б трохи солоніший соус. Якщо підходити до питання з наукового погляду, можна заявити, що сіль — можливий механізм поліпшення смаку соусу для спагеті. Це наша гіпотеза, яку треба перевірити під час подальших досліджень: наразі вона не є ані правильною, ані хибною.

Щоб не обманюватися своїми теоріями, вчені не зупиняються на стадії гіпотези¹⁴. На основі гіпотез вони роблять *прогнози* й перевіряють їх за допомогою *достовірних експериментів* — найжорсткіших з-поміж усіх можливих випробувань. Причому науковці не лише шукають докази на підтвердження своїх гіпотез, а й намагаються їх спростувати. Якщо гіпотеза витримала суворі перевірки — як свого автора, так і незалежних учених, — тоді й тільки тоді ми можемо зробити висновок, що вона може бути правдивою. Так само й із соусом для спагеті: не можна просто зупинитися на припущенні, що соус смакуватиме краще з додатковою дрібною солі. Щоб робити прогнози з такими істотними наслідками, треба спершу пошукати докази — на користь чи проти нашої гіпотези.

Щоб перевірити цю гіпотезу, можна провести контрольоване дослідження. Спочатку приготуємо дві великі ідентичні порції соусу, після чого додамо в одну зайву пучку солі. Потім довільно оберемо кілька тисяч людей, які спробують один із соусів й оцінять смак за однаковою шкалою. Обидва соуси ми наллємо в однакові каструлі, щоб ні ми, ні дегустатори не змогли виявити жодних відмінностей між соусами до того, як їх скуштують. Так, ні дегустатори, ні ми (як експериментатори) не маємо знати, який соус містить додаткову щіпку солі. Дізнатися це ми зможемо лише після отримання оцінок.

Тільки якщо солонуватий соус респонденти оцінять значно краще, ніж звичайний, докази підтвердять наш висновок про те, що з додатковою пучкою солі соус смакує краще. Будь-який інший результат означатиме, що наша гіпотеза помилкова, а смак соусу для спагеті — значно складніша й індивідуальніша штука, ніж ми думали.

Якщо ж ми таки маємо рацію, нам доведеться раз у раз перевіряти результати шляхом додаткових експериментів (іноді сотень і навіть тисяч), перш ніж нашу заяву про додаткову щіпку солі визнає широке наукове товариство. Ось чому наукові висновки бувають динамічними: з часом нові ідеї та методи з'являються, старі — відкидаються¹⁵. Для вчених абсолютно нормально змінювати свої думки й висновки після появи нової інформації. І це не ознака слабкості. Навпаки, це базова особливість наукового методу.

А коли вчені нарешті публікують свої висновки, підкріплені експериментами, можете бути певні: їх вивчатимуть під лупою. Десятки — якщо не сотні — експертів запитуватимуть: «А чи правильні передумови? Чи підтверджують висновок абсолютно всі дані? Чи є аргументи та висновки логічно обґрунтованими? Чи були враховані *всі* можливі фактори?». Про цю стадію критичного аналізу часто забувають, хоча саме вона робить науковий процес таким ефективним. Якщо ми опублікуємо статтю, у якій стверджуватимемо, що соус для спагеті смачніший з додатковою щіпкою солі, можете не сумніватися: наукова спільнота серйозно візьметься за наше твердження і, якщо воно виявиться помилковим, буде першою, хто із задоволенням нам про це повідомить.

Ось що робить наукову критику унікальною. Підійти до заяви, озброївшись науковим методом, — те саме, що кинути її під суд, де всі сторони ставлять надскладні запитання, а остаточне рішення ухвалюють присяжні. Причому ці присяжні — не пересічні громадяни, а досвідченні експерти зі спеціальною підготовкою, яка дає їм змогу професійно оцінити вашу заяву. Ось чому факт — це не заява одного вченого. У факту, що дрібка солі підсилює смак їжі, немає «авторства». Сотні вчених перевірили цю заяву й одногосно погодилися з тим, що із сіллю їжа смакує краще. Тому-то й сіль так поширена у світовій кухні. Те саме і з формою Землі.

Ясна річ, учені — тяж люди, а наука — соціальне явище, не застраховане від помилок. Зрештою, нам знадобилися тисячі років, щоб переконатися у сферичній формі Землі. Попри всі логічні доводи з часів Ератосфена (а їх було багато), лише після задокументованого кругосвітнього плавання Магеллана та Елькано в 1519–1522 роках людство визнало справжню форму Землі. Тільки після переконливих доказів від мандрівників, що перевірили цю ідею на практиці, наші уявлення змінилися.

А втім, сучасний світ приділяє все більше й більше уваги фейковим новинам, публікаціям у соцмережах і захопливим, але нічим не підкріпленим теоріям, відвертаючись від науки, скептицизму й старого доброго критичного мислення. Приміром, теорія змови «Піцагейт». У березні 2016 року хакери зламали особистий імейл Джона Подести — голови президентської кампанії Гіллари Клінтон. У листопаді, незадовго до президентських виборів, WikiLeaks опублікували кілька електронних листів Подести. Прихильники теорії змови швидко поширили новину, що імейли впливових представників Демократичної партії — зокрема й самої Клінтон — містили зашифровані повідомлення, що пов'язують їх із педофілією та торгівлею людьми, яка велася через вашингтонські піцерії.

Теорії змови на зразок «Піцагейт» звучать як повна маячня, але звідки ми знаємо напевно? Оцінювати інформацію варто твєрезо, проте не в усіх це виходить. От спитайте Едгара Велча. Якби Велч умів краще розпізнавати маячню, то не купився б на «Піцагейт» і не розстріляв би вашингтонську піцерію Comet Ping Pong із легкої самозарядної гвинтівки. І не потрапив би на чотири роки

у в'язницю. Велч просто взяв усе близько до серця й хотів урятувати дітей, але зі справжніми доказами він би зрозумів, що насправді в тій піцерії не постраждала жодна дитина. Люди, які не мають базових навичок виявлення й просіювання маячні, не можуть захиститися від сумних наслідків цієї маячні. Так, правдивіша інформація не завжди веде до кращих рішень, але, щоб ухвалити краще рішення, завжди потрібна правдивіша інформація.

Науковий підхід і критичне мислення — наші найкращі інструменти для пошуку істини, мудрості й фундаментального розуміння. Зрештою, наука винайшла електроенергію, подолала віспу, змогла змінити геном, розробила рентгенівські промені, сконструювала телескопи (і побачила галактики за трильйони кілометрів), відкрила електромагнітну індукцію і створила суперкомп'ютер, здатний виконувати 200 квадрильйонів обчислень за секунду. Наука рятує нас від догм, забобонів і маячні. Цього порятунку має прагнути кожна людина.

* * *

Я — професор експериментальної соціальної психології, який вивчає маячню професійно. Усе моє життя мене оточували маячнями — як і майже всіх нас, — хоча я їх так ніколи не називав. Доки не прочитав 20-сторінкову статтю філософа-аналітика Гаррі Франкфурта, яка згодом перетворилася на книжку під назвою «Про маячню» (On Bullshit). Вона розійшлася накладом понад 100 тисяч примірників і стала однією з найпопулярніших книжок із філософії за всю історію. А ще моєю улюбленою¹⁶. Франкфурт писав:

Одна з найяскравіших рис нашої культури в тому, що тут повно маячні. І всі це знають. Кожен робить свій внесок. Але ми вже звикли сприймати цю ситуацію як належне. Більшість людей щиро вірить, що вміє розпізнавати маячню та має до неї імунітет. Ось чому мало кого непокоїть чи цікавить цей феномен. Ніхто його не досліджує. Зрештою ми й гадки не маємо, що ж таке маячня, чому її так багато і для чого вона існує. І навіть не можемо адекватно оцінити, як вона на нас впливає.

Моє дослідження — це спроба знайти наукові відповіді на запитання Франкфурта. Я вивчаю причини маячні, її потенційну користь для окремих осіб, наслідки для суспільства й те, як навчити людей краще розпізнавати маячню й уникати її небажаних наслідків. Ось про що ця книжка.

ЩО ТАКЕ МАЯЧНЯ?

За Франкфуртом, маячня — це комунікація, яка навмисно/ненавмисно чи свідомо/підсвідомо фактично не бере до уваги правду, справжні докази та/або встановлені факти. Маячня часто характеризується (але не обмежується) використанням риторики, яка ігнорує правду, докази та/або встановлені факти: перебільшення або прикрашання своїх знань, досвіду або навичок у певній галузі; розмова на теми, про які людина нічого не знає, для того щоб вразити, вписатися, вплинути чи переконати тощо¹⁷. Причому градус маячні росте обернено пропорційно до частки правди, справжніх доказів та/або встановлених фактів у словах людини.

Філософи і вчені загалом погоджуються з тим, що існує чотири типи встановлених фактів. Встановлені факти вважають *семантичними*, коли вони прописані у словниках. Наприклад, словник описує дерево як дерев'янисту багаторічну рослину із зазвичай одним стовбуром, який росте до значної висоти й розгалужується на певній відстані від землі. Коли наші слова спираються на словникові дефініції, вони обґрунтовані. Також факти вважають встановленими, коли вони відповідають правилам *логіки*: якщо $A > B$, а $B > C$, то $A > C$. Коли ми дотримуємося правил логіки, наші слова теж обґрунтовані. Ще один тип встановлених фактів — підкріплені певною *системою* інформації. Приміром, математичною: $30 + 11 = 41$. Коли ми дотримуємося правил математики (якщо вони стосуються наших термінів і процесів), наші слова обґрунтовані. І, нарешті, факти вважають встановленими, якщо вони підкріплені *емпіричною* інформацією, яку ми виводимо з доказів, отриманих за допомогою органів чуття: наприклад, зараз ви читаете книжку, отримуючи інформацію через зір. Емпіричну інформацію часто ще називають даними. Коли

ми використовуємо всі актуальні дані для тлумачення навколишнього світу, наші слова обґрунтовані.

Наявність у маячні наукової дефініції може спантеличувати, адже слово «маячня» таке просте й популярне. Наприклад, якщо з нас узяли забагато грошей у магазині, ми можемо обуритися: «Та що за це маячня!». Або часто описуємо цим словом просторікування: «Та ми просто патякали про погоду». Чи висловлюємо у такий спосіб розчарування або презирство: «Фігня він, а не людина!». Але в усіх цих випадках, як на мене, йдеться зовсім не про маячню. Мене не хвилює зміст розмови. Мене більше цікавить характер розмови: урахування доказів або встановлених фактів; те, як людина подає й обстоює свої аргументи. Приміром, я скажу вам: «Люди кажуть, що Плутон — не планета, але мені начхати, що там астрофізики кажуть про статус Плутона. Чорт забирай, Плутон — це повноцінна планета в нашій Сонячній системі!». Якщо мене не хвилює наукове визначення планети й те, чи доводять моє твердження якісь докази, я верзу маячню. По суті, маячняр — це людина, яка надто вільно й легковажно поводить з ідеями та інформацією¹⁸.

Ясна річ, неможливо мати обґрунтовану й підкріплену доказами думку з будь-якої теми. Коли мої друзі та колеги порушують тему автомобілів чи нових застосунків для смартфонів і починають детально їх обговорювати, я почуваюся не у своїй тарілці. Мені доводиться говорити про речі, про які я не маю жодного уявлення, і зазвичай я верзу повну маячню. Іншими словами, усі ми так чи так це робимо. Молоти маячню — закономірне явище життя. Однак вам точно не завадить дізнатися, звідки й чому береться маячня — особливо в наш час масового швидкого спілкування, коли підкріплені фактами й логікою судження програють їй.

Маячня — не брехня

Припустимо, ви підшукуєте собі вживаний автомобіль. Ви йдете до дилера вживаних автомобілів, він показує вам одну машину й розповідає про неї все. Автівка начебто в чудовому стані, пробіг — лише 24 тисячі кілометрів. Справжня удача. Вам так

пощастило натрапити на відмінний автомобіль, який дилер віддає чи не задарма... чи ні? Може, тут є якась пастка? Ви вже закохані в машину, але вас турбує її історія й аж надто приваблива ціна. Дилер пояснює: «Попередня власниця дуже любила цю автівку й добре про неї дбала, але через фінансові труднощі їй довелося продати її задешево. Для вас це чудовий шанс». Але щось у словах дилера вас насторожує. Крім того, що дилер фактично живе з продажу автомобілів, він ще й не менше за вас зацікавлений у продажі конкретної машини. То він бреше чи морочить вам голову маячною?

Прояснити це вам допоможе звичайний звіт від сервісу на зразок Carfax (де є історія обслуговування автомобіля та будь-які записи про аварії, пошкодження внаслідок повені тощо) і ретельна перевірка автівки перед покупкою. Трохи зусиль — і ви вже розумієте, що удачею тут і не пахне. Єдиний спосіб визначити, бреше вам дилер чи морочить голову, — з'ясувати, наскільки його хвилює правда. Брехнею чи маячною заяву роблять не слова, а те, що насправді знає дилер і наскільки він хоче це приховати. Якщо дилер знає правду, але каже вам абсолютно інше, він бреше. Якщо дилеру просто начхати на правду, то він верзе маячно. Якщо, переглянувши звіт від Carfax, ви запитаете дилера про виявлену аварію, а він скаже вам, що «так детально» вони історію машини не вивчали або що попередня власниця сказала йому про поладжену крихітну вм'ятину, але рама «в чудовому стані», то від такої «удачі» треба кивати п'ятами. Бо тоді дилер просто не знає всіх інших прикрих деталей, які є у вашому звіті. А й, якщо він говорить, що не ознайомився з детальною історією автомобіля, сумніваюся, що він віддав 350 доларів за огляд автівки перед покупкою й дійсно шукав потенційні пошкодження рами. А пошкодження рами — це серйозно. Вони можуть призвести до несправності трансмісії чи дорогих деталей двигуна. Якщо дилер не надто переймається станом автомобіля, який продає, то він навряд чи бреше, але точно верзе вам маячно.

Хоча маячнярі та брехуни можуть говорити ті самі слова, істотна відмінність між ними — у мотивах. Коли дилер уживаних автомобілів каже неправду про машину, хоча насправді

знає правду й хоче її приховати, він бреше. Але якщо він видає ту саму брехню, абсолютно не цікавлячись правдою й не маючи жодних доказів на підтримку того, у що вірить або хоче вірити, він верзе маячню. На відміну від брехуна, маячняр може сказати й правду, але не знати про це, бо йому начхати на правдивість своїх слів і той факт, що їх треба підкріпити доказами. Але і маячняр, і брехун *вдають*, що правда їх цікавить. Брехун робить усе можливе, щоб приховати правду, і для цього спотворює реальні факти й намагається запам'ятати свою брехню. Маячняру ж набагато легше, бо здебільшого він дійсно вірить у власну маячню. Лише уявіть, наскільки легше було б брехати, якби вас не обтяжувала «справжня» правда й розуміння, що ви брешете. Брехня тоді взагалі не була б відчутна.

Про те, що люди дійсно розрізняють маячню та брехню, говорять наші типові емоційні реакції на них. Коли співрозмовник бреше, ми зазвичай відчуваємо гнів, бо брехня може мати істотні наслідки. А от коли він верзе маячню, ми часто закриваємо на це очі, бо маячня не здається надто серйозною. Мотиви брехуна й маячняра абсолютно різні, і люди чудово вловлюють цю різницю. Брехня — це навмисне спотворення або приховування правди, тимчасом як маячня просто чхає на правду. Вона може навіть виявитися правдою. І от ще одна різниця: через брехню ви можете вилетіти з роботи, а маячня здатна підняти кар'єрними сходами аж до гендиректора й навіть президента!

МАЯЧНЯРІ НАВКОЛО

Ми вже звикли до того, що з екранів нам верзуть маячню політичні діячі та медіаперсони. Ми знаємо, що серед нас були, є й будуть капітальні маячнярі. Але зовсім не очікуємо на дрібних заливайлів — людей, які верзуть нам свою маячню віч-на-віч і набагато сильніше паплюжать наші думки та уявлення. Слухати маячню політичних аналітиків у вечірніх новинах — це одне. Їм платять за те, щоб вони сказали щось цікаве або провокаційне, навіть якщо це повна нісенітниця. А от коли маячню верзе людина, яку ми знаємо і якій довіряємо, це впливає на нас набагато більше¹⁹.

Насправді ми живемо у маячні. Нісенітниці повсюди. Часом це нас гнітить, але варто пам'ятати, що не вся маячня однакова. Ось чому я розробив просту шкалу для розуміння різних типів маячні. Я називаю її «мушиним показником маячні». Залежно від тяжкості маячні її оцінюють за «шкалою» від однієї до трьох мух. Подивіться: що більше «лайна» вам підкладають, то більше мух на нього злітається. Якщо ви колись бували на фермі, на сафарі чи в парку для вигулювання собак, то прекрасно знаєте: саме масштаби посліду тварини визначають, скільки мух він приваблює. Що масштабніша маячня, то серйозніші її наслідки.

Оцінити маячню за мушиним показником легко: коли підозрюєте, що вам верзуть маячню, поставте собі таке запитання: *якщо ці слова виявляться неправдою, що найгіршого може трапитися?* Деяка маячня зовсім невинна й викликає лише неприємні емоції: недовіру, заплутаність, презирство з театральним заочуванням очей. На таку маячню максимум одна муха прилетить. Якщо ж маячня призводить до небажаних подій, то вона *погана* й заслуговує вже на двох мух. Але буває й жорсткіша маячня, результатом якої стають помилкові переконання, деструктивні рішення та навіть загроза життю. Оця маячня вже *небезпечна* й оцінюється в три мухи. Кількість мух — це потенційна шкода, якої завдає маячня, що виявляється брехнею.

Мушиний показник маячні

Мухи	Тип	Опис	Приклад
	Невинна	Не надто образлива; навряд чи завдасть шкоди	Вигадати прогноз погоди
	Погана	Потенційно шкідлива через невідповідність стандартам моралі та прийнятної поведінки; неприємна, небажана	Вигадати дані
	Небезпечна	Імовірно, завдасть шкоди, травми або проблем із несприятливими наслідками	Порада з летальними наслідками